

Rättskapacitet hos personer med intellektuella funktionsnedsättningar och personer med psykiska funktionsnedsättningar

Cirka 80 miljoner personer med funktionsnedsättning bor i Europeiska unionen (EU). Många har fått sin rättskapacitet inskränkt eller upphävd, vilket hindrar dem från att leva självständigt och fatta beslut om sina liv.

Förenta nationernas (FN) konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (konventionen) markerar ett paradigmskifte i sättet att se på funktionsnedsättning. I konventionen betraktas personer med funktionsnedsättning som innehavare av rättigheter på jämlik fot med andra och personen sätts i centrum för alla beslut som berör honom eller henne. En sådan rättighetsbaserad syn på funktionsnedsättningar har omfattande konsekvenser för lagstiftningen om rättskapacitet och dess genomförande.

Vad är rättskapacitet?

Rättskapacitet är en persons förmåga att fatta lagligt giltiga beslut och ingå bindande avtalsförbindelser. Det gör en person till ett rättssubjekt och en innehavare av juridiska rättigheter och skyldigheter. Rättskapacitet är särskilt viktig eftersom den påverkar alla områden av livet, från att välja var man ska bo, om man ska gifta sig och med vem, att ingå ett anställningsavtal eller att rösta. Konventionen tar upp rättskapacitet i artikel 12 om "Likhet inför lagen".

"Det centrala i [artikel 12 i konventionen] i konventionens struktur och dess bidrag till att uppnå många andra rättigheter bör belysas."

Förenta nationernas råd för mänskliga rättigheter (2009), Tematisk studie av kontoret för FN:s högkommissarie för mänskliga rättigheter om att öka medvetenheten om och förståelsen av konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning

Politisk kontext

I och med EU:s ratificering blev konventionen en del av EU:s rättsordning, vilket skapade juridiska skyldigheter på de områden som omfattas av EU:s behörighet. Begränsningar av rättskapaciteten ger upphov till frågor som rör diskriminering och jämlikhet, vilka är principer som är skyddade enligt EU-rätten.

Viktiga EU-politiska dokument avspeglar den samordnande roll som EU-institutionerna kan spela på rättskapacitetsområdet.

I EU:s handikappstrategi 2010–2020 noteras att "EU-insatserna kommer att stödja och komplettera nationella åtgärder och program för att främja lika rättigheter och likabehandling, till exempel genom att verka för att EU-ländernas lagstiftning om rättskapacitet stämmer överens med [konventionen]." År 2008 belyste EU:s högnivågrupp för handikappfrågor genomförandet av artikel 12 som en "gemensam utmaning" som måste hantteras. Den betonade också vikten av att utbyta erfarenheter om bästa sättet att genomföra konventionen.

Till stöd för genomförandet av konventionen analyserade FRA internationella och nationella standarder om rättskapacitet hos personer med psykiska och intellektuella funktionsnedsättningar. Denna analys kompletterades med resultat från intervjubaserad forskning med personer med funktionsnedsättningar.

Rättslig kontext

Rätten till ett jämlikt erkännande som person inför lagen är en sedan länge etablerad princip inom mänskliga rättigheter, vilken avspeglas i nationella och internationella rättsliga ramar.

Förenta nationerna

I artikel 12 i konventionen erkänns att personer med funktionsnedsättning "åtnjuter rättskapacitet på lika villkor som andra i alla hänseenden" och att funktionsnedsättning i sig inte motiverar ett berövande av rättskapacitet. Det ger upphov till en omfattande förändring av synen på rättskapacitet, och ger personer med funktionsnedsättning makten att ta kontrollen över sina liv.

"Kommittén för [konventionen] rekommenderar [...] [en] övergång från beslutsfattande genom ombud till beslutsfattande med stöd, vilket respekterar personens autonomi, vilja och preferenser [...]"

Kommittén för rättigheter för personer med funktionsnedsättning (2012), Avslutande observationer om Ungern

Europarådet

Enligt Europarådets standarder, som antogs före konventionen, tilläts en begränsning av rättskapaciteten om vissa villkor är

uppfylla och skyddsmekanismer finns. Enbart att en funktionsnedsättning föreligger motiverar emellertid inte att en person berövas sin rättskapacitet. Varje begränsning måste vara både skräddarsydd för individens omständigheter och stå i proportion till hans eller hennes behov.

EU:s medlemsstater

Konventionens ikraftträdande har gett upphov till diskussioner om de rättsliga ramar som för närvarande styr rättskapaciteten i EU:s medlemsstater. De EU-medlemsstater som har ratificerat konventionen kan möta utmaningar när de ska forma en nationell lagstiftning som tillåter åtgärder för beslutsfattande med stöd, med andra ord åtgärder som respekterar en persons självständighet, vilja och preferenser. Antalet medlemsstater som för närvarande genomför en reform av lagstiftningen om rättskapacitet illustrerar vilka fundamentalt nya hänsyn som konventionen kräver.

FRA:s rön visar att de gällande lagarna om rättskapacitet i EU:s medlemsstater har ett antal gemensamma nämnare. Nästan alla medlemsstater kräver att för att en persons rättskapacitet ska kunna inskränkas måste en intellektuell eller psykisk funktionsnedsättning kombineras med ett andra kriterium som är kopplat till personens "oförmåga" att hantera sina egna angelägenheter. Efter ett beslut om upphävd rättskapacitet utses vanligen en förmyndare. Enligt den nationella lagstiftningen i alla EU:s medlemsstater får beslutet att beröva en person dennes rättskapacitet och utse en förmyndare överklagas, men i flera medlemsstater får inte den berörda personen inge ett överklagande eller delta aktivt i förfarandet.

Personliga erfarenheter

I FRA:s intervjuer med personer med psykiska och intellektuella funktionsnedsättningar understryks den påverkan som lagstiftningen om rättskapacitet kan ha på vardagen för personer med funktionsnedsättning. De deltagare som hade förlorat sin rättskapacitet hade en känsla av maktlöshet.

"De gjorde allt bakom ryggen på mig, fastän de inte hade laglig rätt att göra det." (Man, 69)

När de tillfrågade hade tilldelats en förmyndare uttryckte de frustration över den inskränkning som det innebar av deras förmåga att fatta egna beslut.

"Jag står under omfattande förmyndarskap. [...] På grund av det får jag inte rösta och vi får inte gifta oss heller." (Man, 53)

Mycket få ifrågasatte emellertid beslutet att beröva dem deras rättskapacitet eller att byta ut deras förmyndare.

"Domaren sade att om jag överklagade skulle det ske en inspektion, följt av flera domstolsförhandlingar. Det innebär en allvarlig psykologisk börda för mig." (Kvinna, 36)

Vägen framåt

De här rönen innehåller värdefull information som EU:s medlemsstater kan beakta i sin strävan att harmonisera sina rättsliga ramar med kraven i konventionen. Enligt konventionen bör denna process aktivt involvera personer med funktionsnedsättning genom deras representerande organisationer.

De konsekvenser av inskränkningar av rättskapaciteten som har beskrivits av de intervjuade personerna understryker vikten av att utveckla modeller grundat på beslutsfattande med stöd, vilket främjar självständighet och autonomi hos personer med funktionsnedsättning i linje med konventionen.

Ytterligare information:

En översikt över FRA:s verksamhet när det gäller funktionsnedsättningar finns på <http://fra.europa.eu/en/theme/people-disabilities>

Rapporten om *Legal capacity of persons with intellectual disabilities and persons with mental health problems* (Rättskapacitet hos personer med intellektuella och psykiska funktionsnedsättningar) finns på <http://fra.europa.eu/en/publication/2013/legal-capacity-persons-intellectual-disabilities-and-persons-mental-health-problems>

E-post: disability@fra.europa.eu